

Chapter - 4

१११

प्रकाश : ४

लज्जनवाल्लीनी चनातनता

जेम कवितानी चर्चाकृत व्याख्या पह शक्ती होत तो आहे -
स्वदपोनी व्याख्यामार्य पडी चरणता रहेत, तेम लज्जनस्वद्य माटे पछ तोहे
चर्चाकृत व्याख्या भो तो येना स्वदपुण्यामाटे अनुकूणता रहे. -
"लज्जन" सावधार्यां धातु "भासू" ते अने भज्ज नो वर्ण : भज्ज सेवायामः
"सेवनु" "जाग्रय केवो" "सरषु लेनु" ये उपरयी याहनु अवो अ. नाम
भज्ज धातु उपरयी "लज्जन" सावध अन्यो अ.

"विष्णुनु श्रवण, कीर्तन, स्मरण, पाद-सेवन, कर्मन, वृद्धन, दात्य, सर्व अने
आत्मनिरेण" यानो लज्जितनो वर्ध भागवतमार्य आध्यो अ. लज्जने
विधानो "आत्मपूर्णनु गीत" उहे अ.

भागवतमार्य असीर तथा उंडां भाववाणी "स्तुतिवो" अथवा "स्तोत्रो"
अहो अ. "वृषभस्तोत्रारत्नाकर" जेवा शृंगारोमार्य अनेक लिन लिन -
कवि-साक्षोमे रथेलार्य स्तोत्रो अ. भावाभारत, रामायण ने भागवतमार्य
परश्चत संबंधी ने स्तवनो अ ये लज्जनोयी युद्धां प्रकारनां नयी. चंस्कृत
पुराणां अने यहांकाव्याना काणमार्य रथायेलार्य आ स्तवनोने लज्जनोनु -
पूर्वद्वय अल्पी शक्तीच.

नारायण गाया लेणी वैदिक गायागोमार्यी लज्जनी उत्पत्ति पह अ.
आ गायाकोरे प्रायीन कृष्णनार्य स्तोत्रो के लज्जनो गंधी गडाय.

त्यारे गायानु स्वद्य यु अ?

गाया ये लोडिक चाहित्यनो अेक प्रकार अ ने कथानक इपनो होय अ.
शीयी युनो गाया शब्द ऋग्वेदां ८:३२:१ सूक्तमार्य भो अ. यस वर्षे
गाया गावानो रिवाज ऋग्वेदकाणमार्य प्रवित अतो. गाया वानारानोने -

१. भागवत संक्षिप्त अ. अ. ४ अंशोक २४

"ગાયન" કહેવામાં આવતું, કીંદ્ય જાતકોમાં હવોક્ષયદ્ય રચનાઓને "ગાયા" નામની બોજામાંમાં આવી છે.^૩ ગાયા ઇદોયદ્ય રચના હે નેમાં કયાની પ્રધાનતા છે.

છી-દી ચાહિત્યકોણ પ્રમાણે

ગાયા : ગૈ + યા + સુધી પુત્યય ૮૧૫ : ગાયારાણ વર્ણ ગાયાનો ગાન
કે બીત છે. ગાયદુ ગાથી સુસ્તસીમી દુવસ્થીન ત્રાયોદ
૧-૧૮૭-૪

અધર્મદેશમાં "ગાયા" ને "નારાશાંકી"નો સાથે ઉત્ખેદ છે.^૪

અમ દૈદિક સૂક્તો ને બેંક "ભજન"નો પ્રકાર વણ્ણાયઃ ભજનનું મૂળ્યદ્ય
શોધતાં સૂક્તો સુધી જરૂર પડે. પ્રાચીન કાળના ગાયા ને સ્તોત્રો ને
ભજનનું જ પૂર્વ્યદ્ય છે. બેના વિકાસનો કુમ કણ્ઠ આમ છે:

૧. —— સસ્કૃત સ્તોત્રો ઉપરટિ લ્લાલિડ સતોયે વહુ પ્રાચીનકાળથી
તામિલ ચાહિત્યમાં ભાડિતમાર્ગની બસર નીચે સ્તોત્રો રચાયા છે. ને
બધાની ઉત્તરપથની મહારાષ્ટ્રી ખોરચેની બનેરે પ્રાકૃત ભાષામાં પણ
તે બધાના ઉત્તરપથા સતોયે કણ્ઠ ભજનાટિ ચાહિત્ય જરૂર ઉત્પાદન
કર્યું હો. પણ બેમાણી કર્યું જગતાયું નથી. અપણામાં કુષ્ણભાડિતસૂચ્યક ને
થોડો છુદુકું મુક્તકો ખણે છે તે તે કાળના સતોની જ રચના હોવી -
જોઈયે. ટૂકામાં ઈ. ક. ચોયાથી અણિયારમાં શતક સુધી ભાડિતના -
ભાયારનો, તાત્ત્વિક વિયારનો અને ભાડિતમાર્ગના ઉપાય દેવના
ચરિત્ર-અનુશીલનનો લોકમાં પ્રયાર થયો હતો. સ્તોત્ર-ચાહિત્યમાં-

૨. દ્વાન્દ્રમિદ્ ગાથિનો બૃહદ્યદ્યમણ્ણેમિરક્રિજ્જા: । ક્રમાંક ૧૦૭: ૧.

૩. જુદો: પદુકનાય રમા, પાલી જાતકાલી, પુઃ ૬.

૪. જુદો: અપલદે

૧૫: ૬: ૨૦ ને

૧૧, ૧૨, ૧૩

— भूतितो संदेश ज्ञाननो प्रकाश, वेराव्यनी तीक्ष्ण। वेरे धार्मिक —
ज्ञानन। बनेक तत्त्वो ज्ञु असरकारक रीते प्रकट थये छे।" ५.

२. अधूरकारनां भजनो पर समालोचन। करतां विजयराज वेरे कहे छे
उ भजनमां प्रकृत्यनिध्यमां भक्तकवि घरेखरो ताहेशीजन ज्ञानी प्रकृद्यनने
भूतियान्दै ज्ञानारब। भये छे: ते वाणी भजन छे।

"भजननो रथनार भक्तकवि स्थूलो वाणी, अक्षयताथी लेनी पार
जह, "जुहने वेतनरस करी जाए" छे: भजनानन। चानिध्यमां चाय
"अन्त जो ज्ञान" भाष्ये छे: वे घरेखरो "ताहेशीजन" ज्ञान छे। — तत् ने
परमात्मा, तेन। सहृदय वा अनात्मा ज्ञानी जाय छे: अने वे घोमां
अहमुत संवेदनने, वे प्रकृद्यनने अने लेन। भृहिमानी, भृहिमानी —
प्रोलापकलान। प्रयाष्टमां तो बोली अधूरी, अताये क्वात्मक वाणीमां
ज्ञानारब। ते भये छे, वेवा भयनमांयी के प्रवाल्यती प्रस्तुतिमो लेने हाये
रथाय लेने ज याप्त्ये "भजन" कहेक गोइये।" ६.

३. "नेमां देह-भजननी दृक्षि प्रकृत्य लीन याय, भजनिक दिव्य —
अन्ते-मूर्छा जनुभवे, अने वेतन्य चायेनो संवेद रङ्ग करे लेने "भजन" कही
शक्ताय, भजनमां देहिक ने वैहिक सुखनी भाविष्यी न आवे, घरो भजनिक
तो प्रकृते ज सर्वस्व समर्पय करे छे, प्रकृते वेट्ले बोयर-अगोयर विश्व
वे वहु ज भजनिकने मन पोतार्हु याय तो पछी भाववार्हु वाकी दु रहेह
वे तो प्रकृते ज पोतान। करी वेवा हाजे छे।" ७.

४. भजन अने तत्त्वदर्शन वज्जे क्षेत्रो विरोध नयी, आयाय यानदर्शकर
धुव कहे छे के भजन अने दर्शन वे लेने विविरोधभाष्यी नेमानी तत्त्वदर्शकर
छे। ८.

५. ८२. भूखात भजमुदार, "जुनराती चाहित्यनां स्वरूपो" पृ० ४८६.

६. जूह अने तेलकी वा. १४३६ पृ० २०२-२०६.

७. ८२. भूखात भजमुदार, वेजन पृ० ४८८.

८. सरभावो श्री यानदर्शकर धुव, "चाहित्यविमार" पृ० ४२८

૧૧૮
૧૧૯
૧૧૮

ભજનના વિષયોની ચાલિસ્તર ચર્ચા રાખી રાખી ચેપાણીએ
કરી છે. એ કહે છે: "ભજનબાણી એક દેશીય નથી. તેમણે નોંધા નોંધા
સતોની જુદી જુદી વિચારપ્રશ્નાલીનું સમુચ્ચય સ્વરૂપ છે. એ રાબ્દોમાં
સમજિતના આત્મમીધનો સાડાર જન્માં છે. મહાવૃદ્ધની જુદી ડાળીએ,
સર્જનહારના સ્તોંડો. ગુરુ-ધર્માચાર્યિનાં અને ગુરુ-પ્રશ્નસ્તિનાં પદો. - .
ગુરુવિરાણ, પ્રશ્નવિરાણ, પ્રેમ લક્ષ્માત્મક ભાડિતપુકારો, વાત્માને ચેતનારો
ભજનો, અધારેણર મૂલ્ય દાખાતરો પદો, યોગસાધનાના, વૈરાગ્યના.
ધ્રુવાનદ મસ્તીના, યાયમના, અવળબાણીના એ વધાં એક જ ચૂંઢાનો. -
દાણાવાણા છે. તેમણે દીઠનો વધાં ભાવીયા ભાડિત-ચૂંઢાનો છે. "એ.

યાણી જુદી ચમણી વિષયાનોએ ભજનનું ને લક્ષ્મા પરિધ્યુ છે, ભજનિકાના
શેતઃ સ્વરૂપનું ને વાદેખન કર્યું છે, ભજનના વિષયોની ને ભીમસા કરી છે.
એની વાપણે ચર્ચા કરી. એ ઉપરથી ભજનના લક્ષ્માનો કોઈ નામ વીધાય છે.

ભજન જેટલો વાત્માના ઊરોદાણમણી પુકટાની ભાવાઈ ભાડિતની
અને હાંતની સ્વર્ણ વાણી છે. એમણે રૂનનું ભજનિકે કરેલું દર્શન છે,
અખાડ ગુરુભાડિતની શ્રદ્ધા છે. છસ્વરાતુભૂતિના ઇચ્છારા છે. એમણે ક્યારેક
નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપનું વર્ણન છે. ક્યારેક ભવિષ્યના વેધાણ વાપણી
અણગમણાણી છે. ક્યારેક મસ્તીયી ગાંઠદે રસમસ્ત આરાધનાણી છે.
છસ્વરાતુભૂતિના ગાંઠદા કેદ્યી ભરપૂર "ધ્યાલા" સ્વરૂપની જુમારી છે.
ને ક્યારેક નગતાની માયાના વધનોને ચમજાવતી અવળબાણી છે. કેટકેટલા
વાદો, એનો ને ક્ષુપદાયોની ચિદ્ધાતિમીમસા ભજનોમણ કેટલી સહજતાણી.
તીવ્રતાણી અનુભવની વાણીમણ નિર્દ્યાય છે। એને વાત્માતુભ્રણનો રાખ
લાભ્યો છે એ ભજન જ ચાંદુ ભજન છે.

૨. શ્રી ગ્રબેરથદ ચેપાણી "ઓરઠી સત્તવાણી" પૃષ્ઠ. ૭.

- નાયુલિં: ૧૬૪૭.

નવધા સંભિતઃ

ભાગિતના નવ પ્રકારમણા કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો મહિમા ભજનમણે પ્રકાર પણો હોય છે. ભજનમોમાં પ્રશ્ના ત્રણણ-કીર્તન-સ્મરણ ને શેરાનો લાલ ગાલામણે યાદતો હોય છે, તો કયારેક પ્રશ્નાર્થન - વદન, દાસ્થને ષેલુંની-લાલની ભાગિત પ્રકાર કરવામણે યાદી હોય છે. કયારેક આત્મનિરેદન રૂપે પણ ભક્ત ભજનગાન કરતો હોય છે. યાથ નવધા -

ભાગિતના શ્રીદર્ઘાં કીર્તનં વિષણો: રમદર્ઘાં પાદસેવનમ् ।
અનચ્ચનં વંદનં દાસ્થં રનર્થ્યમાત્મનિરેદનમ् ॥

આ નવ પ્રકાર પર ભજનો રચાયે છે. ભજન "પરમપ્રેમકૃપા" અને "નમૃતકૃપા" ભાગિતનો મહિમા દેણે છે. નાચી ભાગિતને ભજન ધારા પામીને નમૃતમણે યાદ ભક્તનો ભજનગાન કરે છે.

નેમ ભાગિતનું તત્ત્વ અનુભવગંભ્ય છે તો ભજનનું તત્ત્વ પણ - અનુભવગંભ્ય છે. નેમણી મુદ્રિતનો વાલિષ્પાં ને નેમો આનંદ જાને છે. મુદ્રિતા ને ભજનનું આનંદસ્યક લક્ષણ છે. મનની મસ્ત્રી ને ભજનનું સર્વરૂપ છે. નાચી જ "બતાણી આનંદ આનંદ લીલા મારી વાર્ણુ મુને રે" — નેમ ભક્ત કરી "કરમણુ" કહે છે. ભજનને ભાગિતકાંય કલી રાકાય. નેમાં કેવળ શુદ્ધ ભાગિત હોય ને શુદ્ધ ભજન છે. નેમાં ભક્તને કથું વર્ણિથત નથી. નેમાં કશીક પાર્વતી માગણી હોય ને ભજન મિશ્રપ્રકારના ભજનો કહેવાય.

નેમ કબિતામાં સરેદન હોય, ડીર્ઘ હોય, ચિત્તન હોય, વિદ્યાર હોય તે ને સંતુસ્થિતાની હોય, તેમ ભજનમણે ભાગિતનું સરેદન હોય છે. ઈશ્વરાનુભૂતિન્યન્ય ડીર્ઘ હોય છે, પ્રશ્નાની ને પ્રશ્નાની વીલાનું નિર્દ્દેશ છે. નેમાં આત્મચિતન ને આત્મદર્શનમાંપી પ્રકટેલી વાણી છે. —

૩૬૧
૩૬૨
૩૬૩
૩૬૪

—वर्त्तवद्दर्शन पश्च वेम० ३०. याम सार्वजन ने उत्कृष्ट तत्त्व। लिमुल कविता ३०.—वाची न यायाय वार्तदर्शकर धूर कहे छे : "सज्जन अने दर्शन व असे वार्तिक विरोध न थी। सज्जन ने अने छे ते जुबे छे; अरे ने जुबे छे ते न अने छे" ३०. कवितामां युष्मालानी दृष्टिये यहती उत्तरती लों कटिनी कविता होय छे, तेम सज्जनमर्त पश्च उत्तम, मध्यम ने अवर कोटिनां सज्जनो होय छे, अवधिन विवेयकमर्त अलूकी श्री लिमुप्रथाम लिरेदी कहे छे ते के:

"कनिष्ठ अने त्यान्य, महीम अने अत्यान्य, साची कविता अने उमा पहुँचन। यिश्च युष्मालानीः अने साची उत्ती कविता वेम रही कोटिनी कविता। सज्जनमर्त आवी शके, वेक पक्षे साची अंडित, वेम "लोडा— अधारेथी प्रश्न परम तेके तु लह जा" नी स्थायी उत्तरमी आरत होय, तेनो नेवो महान काव्य विषय बीजो ऐक न थी, तो बीने पक्षे, दृष्टियम तो ये विषय नेट्वो बीजो कोठ घेडावेलो न छ, बीजो वेके विषय अन। नेट्वो परिचित नहीं" ३०.

उत्तम सज्जनमर्त कवितानु शुद्ध रसायन पूर्ण याय छे। येन। आडुति अने अत्तस्तत्त्वने कारबो, आडुतिमर्त साधानी विविध संगीतो, ध्वनि, लय, स्वरसार, काकु, ये एक विन्यास वयेनो चमावेश याय छे। न्यारे अत्तस्तत्त्वमर्त सौंदर्यसक्षी मूल्योः aesthetic Values: कल्पनो, प्रतीको, भाव अने समृद्धिनां वयेनो, विचार अने उत्तिन। आवेदो, यो ध्युक अर्थात्तु वयेने अमूर्त तत्त्वोनो चमावेश कराय छे ३२.—कविता अमे "अवधिन पार्थियात्य काव्यमीमांसिकोमर्त द्रेन्य कविविवेयक" "पोल वालेरी" माने छे के कविता ये वेक्सरभा अतरे आवेदो अतिम विद्वानोः extremes: व असे अति करता—

१०. अपरदार जर्ती चाहित्यविचार पृ० ४२८

११. वि. उ. लिरेदी, "विवेयना" पृ० २२०.

१२. सरभावोः वालेरीनो काव्यविचार —"अृप्य", जौन ४८ १६८८ पृ० ३५

—पठियाजना लोकड केवी हे. येक अंतिम विद्वन्त नाम ऐ "आडुति" अने वीजा अंतिम विद्वन्त नाम ऐ "अंतस्तत्त्व". भजनमां आडुति अने — अंतस्तत्त्वनु समतोल अने दुंहर संपत्तन आ.

भजनमां अंतस्तत्त्वमां भजित अने समर्पणना तत्त्वे रहां आ.

"भजनमां भजितना ५६ तो आवे ज. भजितनी मुख्य भाव ऐ—समर्पणनो. गेट्वे समर्पणसाक्षना ५६० उपरवि तत्त्वशान, हात, देरांव्य, त्वाय वर्गेरेन ५६० अद्वे भजनमां आवे, तो ५६८८८नी के ५६८८८नी स्तुति, वर्गेरे विषयमां ५६० कीरतनमां आवे." १३ भजननु विषयवेविष्य "विपुल आ.

"गेट्वे भजनना विषयमां हैरव, समर्पण के शरणायति, शधा, दीपोनी उद्घात, क्षमायायना, असेह, असिनवो आर्द, हात, त्वाय, देरांव्य, तत्त्वशान के वध्यात्मक, मुकुशरधु वर्गेरेनो समावेश याय, अने या धधा उपर भजनो वधाया आ अना आषीता आ." १४.

भजनमां नार्तपोडार अने यारांगु ५७ आ: "भजितनी मुख्य वैदोलित वाष्पी ते भजन. भजितनी शुभ्यता यक्ताठने व्यक्त या। वाष्पीकु वाष्पन शोषे आ.... शीधा हातनु तत्त्व याय, रहेतु देवी लोकभजनिकोगे तने विविध प्रतीको ने प्रतिष्ठोयी वाष्पीमां अपनाव्यु." १५.

भजनमां प्रश्नना दर्शन—समरणनी अंधना आ, अनुनो अर्य नेम "भजनु" : १०. वैदोलित : आ, तेय असिमुण अनु : १० १० : ५७ आ. ने वडे प्रश्नप्रत्ये जह शकाय आ, ते भजन. भजनमां भजित राये प्रपत्तिसाव छोय आ. येमां— देवार्तु आ; देवार्तु अनु न नयी छोतु. प्रश्नप्रत्ये निष्ठाय प्रेमसावना आ नेम अक्तवनी श्रेष्ठ भावना आ, तेय भजननी पछु आ. अयारेक भजनमां उद्घार प्राप्तिना यागोनु सूचन पछु छोय आ. भजन उवनना गृह सत्योदु—

१३. श्री ओवरराय मार्कड "जुजराती काव्यप्रकारो धू: १७५.

१४. श्री ओवरराय मार्कड नेम धू: १७७.

१५. सुधार्णु — यथार्थै.

-२७स्यद्येन करती वाली भी रहे हैं।

भजनकर्ता भजनमां परमात्मा साथे बैठता था थे हैं। भजननों -
मुख्य विषय बहुधा परमात्मा ने पामवानी अपना, अना स्वरूपां
स्थाननों रहो हैं, जो भजननी अनुसूति चर्चाएँ दीरे भजनवालीमां व्यक्त
पहुंचती नहीं, त्यारे भजत २१मायां, महाभासरत, पुराणों ने हत्याएँ
-१। प्रसंगो, गेमनां प्रतीकोंने जाग्रत दे हैं, अम भजन ये भजननों -
जट्यसावनु संगीत भी रहे हैं। प्रक्षुपे पामवाने क्यों २१ अनुकूल थे
ये भजत शोधे हैं, जेम संगीत ऋतुदत्तुरु जने पहोर पहोरनु हैं, जेम भजनना
पहुंच विविध २१म जने लगे हैं, अमुचित शूर विना भजननी भावसमाधि
शक्य थती नहीं। भजननी २१ग्रामिषी विविध ८१ इपे रहेकी है,
गमुक भजन जे तात्त्वमां ठेकामां शोक्तरां होय ये लगमां ज गावामां -
जाने हैं। भजनवेशभवता। प्रमाणे भजनना ८१ है। जेटदे "जाराधनवाली"
लगभग भागमराते भीते हैं ने "सावलु" तो प्रभावतना चार थतां ज
गावामां जाने हैं। सावलु जेटदे छेला। प्रभरना गवातां भजनों। आपणां
प्रभातियां पहुंचे प्रकारनां भजनों ज हैं। ५६, कौरत, प्रभातियामां जेटदे
यही भजितसावनी यान्वेशरी जनेदना होय तेटदे यही ये भजनस्वरूप हैं।
गाम लक्षित लक्ष्यनी वाली है। यात्मविगंगतनी भावस्थिति चाहतां भजन
जन्मे हैं। भजन जे दीरे भजितरु वालन भी रहे हैं।

भजन पवेस्वरूप हैं। कवितानां वधां ज लक्षणों जेम भूत याय हैं।
५६, आटकार, शब्द-यमत्तृति, भाव, भाषा ये धनि ये सर्व तत्त्वों भजनमां
हैं, छतां भजनमां जे निव्याजि चरणता हैं ते भी भजनवहंद्येने स्पर्शवानी
अपूर्व यातिने कारणे हैं। ^{भजन} भजितनी अनुसूति चरण इपे चाउर याय हैं।
भजन कठोपकठ देहे हैं ने भजे हैं, ये भी येयताने कारणे हैं। भजन प्राकृत
दोक्षुवननों वध्यात्म वारसो हैं। भजन काव्य रथनानी हैज्ये रथातु
नहीं, भजतनी छावरामूलिनों ये आविष्टार हैं। भजनस्वरूपमां -

नात्मतत्वनी थोड़ी थे, भजनमर्द ज भक्त नात्मसमर्पण साधे थे, भजन वे व्रतसुखाजित ने स्मरणसुखाजितमुख्याधार थे, अंडे चंदो प्रसुनामस्तकीतन करते थोक्से वर्चे थे, जेवर हैट्टो पुराणादिमर्द थे, भक्तनी कविता³¹⁰² स्वरमधु वहे थे, भजन छाइरा³¹⁰³ करते भजित ज निरपित खी छोय थे, भक्तो प्रशिष्टे छद्दे करते लोड दाखने, लोकवालीन। लयोने ज प्राधान्य आए थे, उमिनो चलज उद्गार ने लयमर्द प्रथम वर्ष्यो ये लयमर्द ज पोतामुख्य भजन पूर्ण करे थे, छद्दे यास्तनी भक्तने जहर पहली नयी, भजनमर्द चलजसावे प्रशिष्टे छद्दोल्य यावी नय ने युद्धी वात थे,

कविता लोकहुद्यमर्द वसी थे, लोकहुद्यमर्दी सरिता³¹⁰⁴ योतान। प्रवाहमर्द देवमर्द शब्दने कठारी, आकार यापी, भावरूप सात्कारम यन। वे थे, भक्तहुद्यमर्द वे यावरूपमुख्य भजन करे थे, छद्दे साक्षरत्वर्द रा. वि. प०८५ लोकधर्मन। कवियोन। भजनो ज साचर भजनो गहे थे, भजनमर्द ने उवाचित्तु, व-भयता, अवेदन थे ये कवितानो प्राप्त थे, प्राचारिकता। मध्यकालीन भजनोनी विशिष्टता थे, छत्ते अमर्तु छवरनो उपासनामुख्य तत्त्व तत्त्वहानन्द शिष्यो लिख्य करे थे, जेट्टे ज अंडे कोइये भजनेने असेदो भिन्नी याविष्टार कहरे थे, याम इत्तरोपासन। भजनमर्द के-इ स्थाने थे,

मध्यकालीन भजनमुख्य प्राकृत्य कवितानी क्लान। निर्धारन दै नहोमुख्य पशु अमुख्यतिन। स्मरणमर्द, अरे प्रसु दर्यननी रट्टा। माटे ज-भूमुख्य छत्तु, जेट्टे येमां प्रसुनाममछिमा, उपनिषद्दहिनी याच्याचिकानो, रामायण, महाभारत अने पुराणादिमर्द क्या। प्रसुओ, भक्तश्वनना यद्युत प्रसुओ, चुपुदायादिक तत्त्वदर्थन, हैट्टेत्तक्यानो, लोकिक भान्यतानो, छ. तत्त्वो तो सहेजे भजे थे,

भजनोमर्द "सोडहं" तत्त्व पर धर्म लणायु थे, "सोडहं" शब्द नेहजुनो थे, या ज्येतनी लीलाविस्तारमर्द पिठ-प्रछमेंद्रन्याये भक्त

पछ "सौडहं" भाव अनुभवे छे ने ये भावने भजनोमर्य अरेक रानी भक्तोने
प्रकट क्यों छे. आम भजन ने "सौडहं" नो २१६ वाती न्योटोमर्य अनी
रहे छे.

"सत्य शोध्यु, वा प्रधमठने समज्यु, जेमा असमर्य, आ।
उडासमर्य यु तत्त्व छे दे पक्ष्यु, वे ज भोटामर्य योटो पुदुपाय छे" १५
आनी शोध ये भक्तनी अवन्योग्य छे, वे शोधमर्याधी उद्देश्यती अनुभूति
भजनमर्य लयवध्य याव छे. भजनोमर्य अनु शोधन आर्नियूठ होय छे.
भजनमर्य "जूना पुराणो पुदुय" तु प्रसादित्यान छोय छे. भजनमर्य आधि-
-सौतिक तथा आध्यात्मिक विषयना निरूपण्यनो उद्देश्य पछ भोक्ष विना
यीने क्यों ज नयी.

क्यारेक भजनमर्य ज्यत प्रत्ये जन्मानो निर्वेद अने परप्रधमनी
चतुर्भास्तु ने भल्लास्तु यान होय छे. साथा भजनोमर्य ऐलिक झुण्णी
मानेशी ज्यत उरतो नयी, ऐमर्य तो त्याग ने वैराग्यनी अनन्मा ज
अनुधार होय छे.

"त्याग न टके रे वैराग्य विना" : निष्कामनः भर्त वा
वैराग्यनी अनन्मा अने "अच्छा प्रधमठमर्य ऐक तु श्रीरही" : वरसिंहभर्त
परप्रह्ल-सासाहकारनी अनुभूति छे. अरेक भजनोमर्य याव भावो युत
याव छे. वो "मारो हस्तो नानो ने देवा जून रे यहु" जेव भजनोमर्य
आत्मस्वरूप्यनु-वितन व्यक्त याव छे.

भजनमर्य ज्यां तेवज "प्रधमरस" तु नालेखन लोक छे त्यां चमर
सत्यता भरी होय छे. क्यारेक वा भत्यताधी भजनमर्य शर्वांडवर
यावे छे, ऐपी डेट्लाङ्क भजनो हुबोध्य वन्यां छे. भजनवाणीनी
परिभाषाना परियथयी ये हुबोध्यता छल्ली अने छे. ये माटे भजनो
रस गुण्डु करवानी, असो यस्य समज्यानी हुक्कि नावस्यक छे.

१६. "तत्त्वार्थस्तु" विवेयक पठित प्रश्नायसु सुन्नतात्तु ५. ७४.

१६
प्रश्न
सुन्नता

"सज्जननों ऐक विसेह "भारती" थे" १७ अट्टे ज "बोरम्पानी" थे प्रथम ज भारतीरूपे सज्जन थे:

"नाथ निरजन भारती २१६, शुद्धयात्र भारती ने ५१८"

"कीरती" पश्च सज्जननों ज प्रकार थे. तेमां सामूहिकतानों का विशेष थे. ज्यारे सज्जनमारे वेदांतिक चाधना-तत्त्व थे, अतिथि कीरती-वेदांतिक, ते कीरती वेदांतिक, ने सज्जन संवृद्ध पश्च छोड़ दिये थे.

वैष्णवों सज्जन एवं कीरती वर्षों सेह करे थे. सज्जननों साव छोड़ ते सज्जनने स्तुतवाङ्मीनों साव छोड़ ते कीरती. सज्जनना पैठामां सज्जन, वैत्यवद्धन, सात्रपूर्ण, राजन, वैराज्य, त्याग, समर्पण... वज्रेनो समावेश करु थे. कीरती नीवे वरवी - वरवा - २१६ - २१६१ : तेमां कोइपश्च प्रकारनो स्तवननो साव छोड़ देवाः यात्र, यसुगार, भारति वज्रेनो पद्मो समावेश कराय थे. १८ पद्मों विषय ज्यारे वध्यात्म छोड़ त्यारे ते सज्जन कुर्वाय थे. उद्दीप्ति रामानारायण ५१६५ कहे थे के वध्यात्मनों कु विशाल वर्ष करु थे. तेमां नीति, योग, भोक्ष वैराज्य वज्रेव अंक विषयोंनो कु समावेश करु थे" अहो श्री २१. वि. ५१६५ने भते सज्जन ए पद्मो ज प्रकार थे. ए ज रीते धोण ने कीरती पश्च पद्मां ज प्रकारो थे. अह समाजमां ववातां प६, कीरती, धोण, प्रसातियो, भारती जे सज्जनना ज प्रकारो थाँ, कुरुष तेमां सहितत्वप्रधान थे. पद्मो सामान्य वर्ष पगलु भर्तुहु देहे थे. प६-कीरतीयो सम्प्रदायिक भारत छोड़ थे. कामानमां कीरती, धोण, सौदाध्यमां के प६ उत्तर-परिमाप भारतमां विशेष नपराय थे.

वध्यात्मवाही सज्जनोंकु स्वरूप शुद्धेव रवी-डनाय ८१६२ रीते द्याव्यु थे:

१७. शुद्धोः छिन्नी साहित्यकोश पृ. ५३३.

१८. वरगावो श्री डोलरराय ५१६५ तेजन.

"The poetry of mysticism might be defined on the one hand as a temperamental reaction to the vision of reality: On the other, as a form of prophecy. As it is the special vocation of the mystical consciousness to mediate between two orders, going out in loving adoration towards God and coming home to tell the secrets of Eternity to other men; so the artistic self-expression of this consciousness has also a double character."

ભજન એ રહસ્યમથી પદાવલી છે. એમાં પ્રદ્રમાયાનાં રહસ્યોનું દેખ્યાન છે.

ભજનની પ્રયત્ન પરિચિતનો જાહુ ઓર હોય છે. એને ટેક વરીકે સ્થાપનીને ભજનની એ પ્રયત્ન પરિચિતનો^{અતિ સ્તોમ રીતે} જાણવી છે. હોય સોસરી ઉલ્લંઘની બાંધે એવી ટેક પરિચિતનો ભજનનાનીની પ્રયત્ન એ અદ્વિતીય સિદ્ધિ છે. ભજનમાં પણ ધરે ભાગે ટેક હોય છે.... બાપ્યાં ભજનો માત્ર માદ્વિવાણાં નથી, તેમાં એક પ્રકારનું સંસ્કર્ષણનું, જગત ઉપર વિજય મેળવાનું, હીન માનવ નાણાએનો તરફ તિરસ્કારનું, વીરત્વ એ પ્રકોપનું તરફ પણ છે, એને તેને કીધે ભજનનોની ટેક ધર્માદાર જીવરી થોટનાંની મળી આવે છે. ૨૦ ઉર્ભિકાંતનું મુખ્ય લક્ષ્ય મેરે ઉર્ભિભજનમાં પણ પ્રધાન છે.

"નર સિંહ મહેનાં રાખલીલાનાં, કુલ્લાભાડિતનાં એ વાતન ચિત્તનનાં કાલ્યોમણી ધર્માં વિરિકો મણી નાબદે. એનું જ મીરનાં પદોમાં એ તે પણી બાણ સુધીમાં વધાતો વાંતરે ભાડિતદોરનાં કાલ્યોમાં પણ વિરિકો જડી નાબદે. મેટને વધારેમાં વધારે વિરિક તે ભજનોમાં તથા પદોમાં, પણી ચોનેટ, રાચ, ચરણામાં, એને પણી જિતરતે જિતરતે જન્માઓમાં, મળી નાબે.... વિરિકમાં ઉર્ભિ હોય જ....

૧૯. કુલો. શ્રી રબી-કનાય ટાંકોર "બન ૬-૩૬૩ પોલેસ બોડ કલીર"

૨૦. ચરણાનો શ્રી રા. નિ. ૫૧૬૫ "અનાંધીન કાલ્યોમાં વિલ્યાનાં વિલ્યો"

.... ત્યારે ગુજરાતી કાલ્ય સાહિત્યમાં લિરિક કોને કહેવાની જરૂરી અને છી પાદ્યાયનનો મેળ તો મળી રહેયે, પણ લાગણીની આવેશને વધારેયાં વધારે ઉભરો, ઇમોયનની ૧૭૧૮ હીટ, શૈલેનની છુટે કેવી અનુગ્રાદ, રચની મદ્દીલી છોળ, રચરેલની મસ્તી, અને ભરતની ઉપાદ્ય, અનુસૂચક વિસ્તાર અને ચાખરનો મર્મબયો સાર, એ ને ચાપણે ચર્ચા તપાસી ગયા એ માપદંડથી કલોટતાં ને કાલ્ય પાર ઢીતરે તે લિરિક, "૨૧ આમ જાન એ ઉત્તીજીકાલ્ય કે લિરિક છે, જેમાં લિરિકના પણ અનો ચલ્ય રીતે ચાચિષ્ટાર પામે છે.

"નીરઘરે ચન્દ્રમાં કોણ પૂભી રહો" - : નરસિંહ કે

"શુદ્ધમ લટકો કરે શુદ્ધમ પાસે" - : નરસિંહ કે

"નારૂણી મેં તો જિરધર નાગે નારૂણી" કે

એરે તો જિરધર ચોપાલ" - : ભીરાં :

ના નરસિંહ - ભીરાંના ચા જાન-પદો ચાયા અથીમાં નખણિષ લિરિક-જાતિમાં કેળી શકે એવા છે. જ્યાનમાં લિરિકનાં લક્ષણી મળી રહે છે:

"લિરિક ચુરોપાય, જેણી જેમનિર તલ્લો ચાપણે ત્યાં જેમ કહી શકાય નહિ. જે-સાઈકલો પિઠિયા — વાણો કેણ કહે છે, મણુલાલ પણ કહે છે, લાગણીના ઉભરા તો ચારે કોર ચાદા કાળ, ઉભરાતા જ — ચાલ્યા છે, કરે કાલ્યો લાયાતાં રહો છે. લિરિકનાં લક્ષણોમાં તર્ક અને જુદ્ધિનો જી પણ ન રહે એ રીતે લાગણીનો ધોધ નહે, એ ચાદે રાણીને તો ભીરાંના જાનનોમાં તીકુ ઉકેદાયેલી લાગણી જોણા મળ્યે, પણ એવાં પદો ગુજરાતીમાં છે જે જાસાનાલક્ષ્યામાં ચા કેવેળ મસર યેતનાની જાસાનાલક્ષ્યામાં રૂચાર અને લાયાર છે. ઉભરની ચારાધના કરતાં જાતને પોઈ, જાન ભૂલી, ઉભરસ્થરથ્યામાં ત-મય યા પદો લલકારાયાં છે". ૨૨.

૨૧. શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા : "લિરિક અને લગારિક" પૃ. -૨૧.

૨૨. ચરણાલો : શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા, જેજાન.

અંતે પણ વાદ રાજકોટું હે કે અને ભજનાં હિતિનો યાત્રાસ કરતાં
જ્ઞાય હે કે "બધાં જ ભજન લિરિક ન હોઈ શકે" (નેત્રીની)

બકુલની સ્થિતિ "અંગારા જોગ કે સ્વર્ગ જેવી" હે. બાળી -
સ્થિતિમાં ચહેરાને સ્વાત્મસ્વની યાત્રિયાત્રિત કરતાં છી મિનો (કૃતિ)
જ્ઞાય માટ્યમ ભાઈ જાય લેને ભજન કહી શકાય. ભજનમાં ભજતાં -
આત્મલક્ષ્મીપણું અર્દજનસ્થેથે હોઈ ચર્ચાનો. સ્વાત્મસૂત્ર જાણ ભાઈ રહે હે.

આપણું મોટાખાગનાં ભજનો આત્મલક્ષ્મી હે. ચોટ લગી,
લગી લગી, માટ્યાંદો જાણ્યો, જીરાત્મા મોયો, જાત હોઈ -
અતિરસમાંધિમાં દીતારી, પ્રશ્નાંની દર્શન પાયો. એવો અનુભવ કે નાભાય
થઈ રહ્યો, અને એ વાણીમાં ન કહું જાય..... એ પણાંતો કંબિયે પોતે
જ અનુભવી અને કહી, એને આત્મલક્ષ્મી યા સ્વાત્મસ્વની જ કૃતિ કોઈની
રહેશે. એટદે લિરિકમાં બધારે લાગણીનું વ્યક્ત પણ જોવા -
મળે હે, તેમ ભજનમાં પણ મળશે.^{૨૩} ૩/૩. વાય ભજન પણ લિરિક-દી મિનો
જાઈ રહે હે.

ભજનમાં આત્મલક્ષ્મી અને પરલક્ષ્મીપણાની સેદેરેપાંચો દોરની પણી
જાર મુર્કેલ એ પડે હે. એટદે જારતું અનુભૂતિ સુધીનાં યાત્રિયાત્રિતાં
લિન લિન રહુલ ચોપાનો પૂર્યકરણ કરતાં ચાંપડી શકે હે. અનુભવ
અને દર્શન એ એવો રીતોગ ભજનવાનીમાં હે. એ દુનિયાને આત્મલક્ષ્મી -
ભજનમાં આત્મસૂત્ર હે તે સ્વાત્મસ્વયામ્ય જો એનું પરમદ્યન હોય હે.
આમ ભજનનો આત્મા એ ભજતાં એનુભૂતિમાં દર્શન હે. એ એના ડેહમાં
કેટલી યેતના હે એ માણનું હોય તો આપણે ભજનો વાય નોઈએ. એ એના માટ્યમાં^{૨૪} જારા નાણની ઉપાસના કેટલી તીવ્રતમ ભાઈ શકે એનો અનુભવ.
ભજનની ઝૂકમાં યાય હે:

૨૩. સરખાંબો: શ્રી બંદુરદન મહેતા મેન. ૫-૮

"बने थाप्त लज्जन बिना भारी भूष न लगि रे
समरषु बिना तलप न जाय"-६२७ भ१८

लज्जन ने ५८ छोवाई यैय-स्वदृप थे, ऐसे गवाता ने भाष्टता
लज्जन-भड्डोमर आप्स्ते करीबे तो ऐनी शब्दावली लावाईने नाईयउत्तमर
सभी लित करती जायाए, लज्जननो प्रत्येक शब्द साचा लज्जनिक्ने तो -
परमात्मारपे, परमप्रकाशरपे लासे हे ऐट्ले लज्जननी शब्दयउत्तम
देत्ली य८५८ी ने हुयोध छोय तो पछु ऐसु थंड़: करषु प्रसुने प्रत्यक्ष कल्पीने
लावाहू अनी जाय थे, ऐक अल्ला अक्षरशान बिनाना लज्जनिक्ने कुशु हुयोध
नयी लागतु, लज्जननो प्रत्येक शब्द असने हुयोध छोय पछु गवाता लज्जननी
ज्वङ - न१६ - ऐना हैयानी सरगमने अनुभूतिनी वेतनाई कृपित करी
दे थे, नाईयउत्तमे लज्जन धारा प्रसुना स्वदृप्तुः निर्णुषु के चम्पुः
दर्शन कराए ऐसे लज्जनिको साचा लज्जननु ध्येय माने थे, वा रीते लाल,
शब्द के प्रतीकार्थो लज्जनना पाठ्यस्वदृपमर जमे देत्ला हुयोध छोय तो
पछु ऐसे लज्जनो गवाय त्यारे हुयोध लागता नयी, लज्जनिकोनी हुनियामर
ऐक पछु लज्जन हुयोध जाहातु नयी, परम तत्त्व परनी श्रद्धा अनुभूति,
ऐनी अभिव्युत्ति और गान ने लज्जननु प्राणतात्प, ऐम अल्ला लज्जनिको पछु
सहजमाने मानता छोय थे, साचा लज्जनिक्ने मन तो लज्जनलक्ष्य ऐक ज थे
ने ते परमस्वदृप-परमात्मानु दर्शन, "गुज्जन थिर ने खिर इनी", ऐम
कहेवामर "गान ये ज अलगनी असान नाईयती कलिका छ", कहेवामर
काबी थे, आम लज्जन ये गानदृप नाईयती अलेहकाणिका थे, ऐनी -
ल्लुतिना यमकारा गेवद्गोमर ज अनुभवी शकाय थे, गेवद्गोमर ज
लज्जननु लावप्राकृत्य पूरेपूरु शक्य ज्ञे थे, प्रत्यक्ष लज्जनक्ति श्री देवाल -
परमार कहे थे: "लज्जनवाहीना स्फोटमर्म ऐना लखनिलयमर रहा थे,
अने तथा ऐसो लज्जनने मात्र आजनी कविता पेठे मनमर के मुण्डी-

—वायी ज्ये तेमरे सजननु लोडोतर सावप्रवर्त्य उदायि पूरपूर्व यवनु नयी” २३
यही सजन ने अक्षयनु जान ते अमराजान थे, ने “असन निरजन सन्देश-
वालीयी पर थे. परतु ने वाली ने स्वदप्ते लभ अरे साकार करे ते —
सजनवाली थे; ने ने य वह भुपूत जी नातमदप्त। रहस्यने छु करे ते
सजनवालीनो “वायद” थे. आम सजनवाली कवितायी रे थिया अथवा
“नातमनः उला” थे, ने ने नातमनी उला थे ते औरस्वती अवनक्षा तो
होय न. ऐटदे सजननी वाली सक्तरे भन चा छित्यनो विलाच ओती नयी. २४.
आम सजन अक्षय ने। निरजनना स्वदप्ते वर्षववा ते मामवा माटेनु जान
थे. चा अननभर्म भुव्यना कारनु अे विर्वात्यानु जान इवार। अनुरुद्धान
थे. आयी न सजननी वेड व्याच्चा नावी पक्षु करवामर्म नावी थे: —
“विर्वात्या चाये भुव्यना कारनु चा जान इवार। अनुरुद्धान ने सजन.” २५.
ये आजान पक्षु सक्तस्त्रियनु चहेज जान थे, चा रीते सक्तना नातमामर्यी
ने प्रुक्ट धर्यु लोवायी सजन “नातमनन” थे; ने लोडहस्तयमर्यीने प्रुक्टेतु
होवायी लोड्यानं/स्त्रीके सजननो भियां यसो थे. आयी सजनने —
लोड्यान-नातमनन उहु थे. २६. नावी सजनवाली नातमरायी कविता
द्विन जेवी लोवायी “चालात् नातमशी” थे.

२३. ह.प. “रामसागर” — प्रस्तावना पृ. ३३.

२४. “ ” ” पृ. ३६.

२५. गकर्दह द्वे : “संस्कृति” मार्य १८८८ पृ. ११७.

२६. “सजन ने अथवारीतिनी माटामेण ते अक्षरमेण कविता नयी. ने नयी
एक्षत्रीय संभित. ये उ लोड्यान-नातमननः नेमर्म प्रश्नप स्वरना —
लय अरे ललकार थे; नेमर्म भेष्यन्नन देय। आरोह अवरोहन। नहवडाट
अरे युद्धार्हीतु थे: नेम। हस्तयनी वाली नामिमर्यी वाकार लह अव
स्वरमीहोमर्म रसायती. उयी यडती ने उत्तरती पडती... नयानक
पाणी नामिमर्म अलोप याच थे.” — ह.प. “रामसागर” —

—प्रस्तावना पृ. ३३

बातमध्ये भजनिक जाए ऐन। समस्त भारती येतनानी केडीमे
केडी पूढी वरो थे: "आ चला यान पणी भजनिक परिक्कने यात्रायात्मा
प्रवर्तु रहे थे, तेक बैठक और विधी गांडी आपणो भायडा यामनो जगत
भावत भजनो उल्लिखी यातो आव्यो थे, अने पुराणो भागवतो ते
आजना भजनिकोनी महामार्ग यातां यातां या भजनो याप्त धरती
पूढी वरो थे." २७. आम भजनो यातां यातां केंद्रपक्ष वहरे थे
केंद्र ते रीढे भारतना प्रतिप्रतिनी भजनवाणी जूनी लागती नथी. जाणे
काढे चवारे जे भजनो लक्षायेहरे न लोक ऐम लागे थे: "अरे लालोये
आवो पेरो देरीने पर पर गूळी पडती प्रेयपटा वरसायवामार्ग व्याकी
नथी राष्ट्री. भावत भजनिकी तेमणे गूळ घोलावी ०. आ लक्षास्ती
लागुर वाडीमार्ग ऐमणे अभरलोभना वाया वायवामार्ग पाणु वाणी जोयु
नथी" २८.

"आवो अमर रे रे, आवो को" क लोमने जाए रे:

को" क लोमने भावे रे, उनका जनम सुधरी जाए रे."

गण्यात्मु जा बीजक भज तेकु भजितमय थे।

"अमर पेरथी पठो भगवने छेपी हेल्दु शरानो.

नूरत सूरत दोहु राजो प्राणीमारी प्रेयपती बीजरावी.

बडी भजनतु भावतात्म तेकु सातीमण-ठे जेनो खाल आवे थे.
अमर कुर्खन्तु लिंगन ने नूरता-सूरता गेट्टे के परम ज्योतिनी ऐकलीनतानी
प्राणीवारीको जेनी सीधारुहारी-गेम आवो उपरे ने अमी इवशुति-
इषे "हातेमना हजुरी" पठ रहेवात्मु अठोभाव्य चैप्पे.

भजनया छित्ये भारतीय नाध्यात्मिक श्वनने अप्पा इपूर्वक
प्रयाणी लीयु थे. भजन ये भारतनी नाध्यात्मिक संस्कृतिनु अर्वत फुल्ये थे.

२७. श्री महराव द्वे "संस्कृति" भार्य १९६८ पृ. ११७.

२८. " " " " " "

—મેરુ વત્તબાન અને કબિધશાસ્ત્ર પ્રાચીયાઓથી જાસર હે. એમાંની જીવન-
જીવિતમાં અનેક પથોનું જ્ઞાસ-છ મીલન હે. એમાંની પુત્ર પુત્રની જાયા
બોલીના ચલણી સિક્કા જેવા ચાંદો જાયાની ધાર્મિકતા, અને ચામણ
પુકટ કરે હે. ભજનો તો મધ્યકાળમાં પુરાણો, દેદો, ઉપનિષદો અને જમણે
ભારતીય વત્તબાનના નિયોગ હું હે.

“નહી રે મેરુ રે નહી મેલિની, નહોતા ને” દી ધરતી જીવાય હે:

ચાંદો રે ચૂરજ ને” દી દીય નહોતા, તે” દી મારો ધ્યાની ગાપો જાપેદે:

ધીરને પોકારે મુજા જાવરે હું.” —સેલા-તોરણ.

ધરણીનો પહેલો ધરમજ જૂંદો હે:

તેદી” ચાંદો ચૂરજ દોરું નહીં, પણ પવન, પાણી, યાકાશ નહીં:

તેદી” નિરંજન નિરાકાર હતો હું..... માર્કિંગ હાથિ

—અન્ની રલકણુકાઓ જેવી ભજનપણિતાઓથી જાધ્યાત્મ પુરુષની

જાતિ અને કૃતિ અહીં પુકટ જાતી હે. ભજન એ હાથ્યલોમનો જાત પુકાર હે.

એમાં જાર્જર હે, જારાધના હે, અને એ પછી જાધ્યાત્મ પુરુષ ચાંદુનું -

અનુસંધાન હે. અનુસૂતિનું પોત વાણીઓ પણ જાતો ભજનરદે વહે હે ત્યારે

શાંત એ અર્ધદ્વારોતક હૃત નથી જાતો પણ મંતુ જાતો હે. જાથી એ ભજનને

હોરણ અનુભ વરણ જાવે હે:

“અઠારે વરણ જેને હોરણને જાને” —નર સિંહ

“રામ સુભર, રામ સુભર, રામ સુભર જાઠ !

રામ નામ સુભરન જિન બૂધત જામણી ! —કવીર.

જામણી રટણા કે કૃષ્ણના કીર્તનો એ મધ્યકાલીન

જાતિજીવના સૂરો હો, એમાં મૂળી શોધનારને કદાચ વેદમાંથે જાતિજીવના

વત્તબોનું દર્શન થાય. દેદમાં હનુંની સુતિ જુયો. એ મધ્યકાલીન જાતિ-

જીવ જાની નથી લાગતી?

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्र

हृष्टेष्टे सुष्टवं शूरमिन्द्रम् ।
हृष्ट्यामि शक्षं पुरहृतमिन्द्रं
स्वास्ति तो मृष्टवा धृतिवन्द्रः ॥

ऋूपवेदः ६।४७।११. स॒८ ३३३

अथर्वा १।८६।११. शुक्ल य. २०।५०

त्रातारं ईक्षे, वृष्टतारी ईक्षे, वृत्तवारं वृष्टवारं अपाता शुरं ईक्षे
हु वृष्टवारं वृष्टु तु पूर्वम् ७।६।२ ईक्ष अमादु तत्वाषु त्वरो ।

या वैदिक लक्ष्म ८८की वृष्टवारं विद्वान् संशोधक ठोः ।

अविनाशर्थदु वृष्ट लक्ष्मनो विकास उत्तरो जूनो ते वै द्विविवा यागे ठे ।

"सूर्य गोविदं" वैम उव्यारष्टु करतर्त शब्दो वैदिक ईक्षु ज
वै वृष्टु वृष्टवारं गोविदं करे ठे । वैनो प्रतीति भृत्यवारं विकासमां
नैवेद्यनीय ठे । अने पात्री तो लक्ष्ममहान् वृत्तवारं वृष्टवारं पात्रप्रतीको
नेवर्ते के राम, कृष्ण, राधा, शोभी, विष्णु, गोपालम् नामो अनेक फोराणिक
वृद्धसोमीर्त लक्ष्ममहां गृथायर्ते ।

प्रैम, पूर्वमात्मप्रैम ज वृष्टत्वर्तु वृष्टवारं ठे, कारष्टु प्रैममह आत्मानं
वृष्टपर्तो वृष्टात्कारं याय ठे । वृष्टत्व वै आत्मानो नित्यसिद्ध
वृष्टसाध्य ठे तेनो अनुष्टव करवो ये ज वृष्टत्वनी द्वया ठे । या द्वया ।
वृष्टवारं याय ठे, विकासाध्य नैवी । आत्मानो वृष्टात्कारं लक्ष्ममह
सूर्यनिक तरे ठे । या द्वये निरव्यन वृष्टपर्ती उपायम् । करतर्त् आत्म-
वृष्टात्कारनी उत्तरी करतो उरु भाठी गाय ठे ।

"गुणु वृष्टादु अति भारी अवक् रा, गुणु वृष्टादु अति भारी रे ।
संकट कापो, रुदाय भाजु, नक्लिक नम ज धारी"

या वृष्टवारं रामदेवीरने अनुष्टवीने लगायवी ठे ।

भजनभर्त रंत ने शुद्धमणिमा अपार हे ऐ माटे भीरो कहे हे:

मारगमे तारणु भवे, रंत राम होइ

रंत सदा शीश उपर, राम हाथ्य होइ ॥

भागवतनी सत्साधु मणिमानी विचारधारा अध्यकालीन भजनपरिपराम
ओतप्रोत जनी हे:

तितिक्षयः कामुकिकाः सुणदः सर्वदैनंगम् ।
अग्रातशश्रवः गान्ताः साधयः सार्दुभूवजः ॥

—भागवत, ५५६—देवलूतिरेव ॥

"शीतवत साधुने बारे बारे नभीये

जेन। बहवे नहीं ब्रह्मान हे." — गण। सती

"सत्साधने रस चाल, प्राणी तु तो, राम इहेमां राम" — हय। २। २। ५

"सन्तान संग वेठे ऐठिलोड लाज घोइ" — भीरो.

अहं तु विगलन यतो भजनभर्त शब-हर्षवरनो गजेद अनुभवात् ।
परम रोदर्धनी अणी धाय हे. त्यारे "मधु बाता औत चेते मधु धरन्ति
सिन्धवः" नो धाव जाय हे. भजननी भावसूचित भगव-मधु-दशो हे. ऐ
शुद्धिमर्त भगव राय इवेष, नेर, गेर, विरह, प्रम, येम साकु-नरहु वधु —
भागवत्यभय जनी जाय हे, त्यारे यहर बहार वधे भधुरतानु दर्शन धाय
हे, भजनभर्त धार्य त्विवाय उत्तानो गनुभव पतो नयी. पुनित्यर्थनु
"भधुरा छक" वानु साक्षी हे, ऐने बीजे अनेक भजनोमर्त पशु वानी
प्रतीकि भजी रहे हे. येद्वे ज भजननो आर्द्ध तेला कविताना आर्द्धनी
माइक "श्रहमानदसलोदर" नहिं पशु संय श्रहानद जनी जाय हे.

भजनिकोरे भन भजन ये श्रहानदसलोदरप्र श्रहानदभय हे. श्रहानदनी या
त्याया जुबो:

श्रहानदसादनन्तगुजितो रम्यो रसी वैष्णवः ।

तस्मात् कीटिगुणोऽन्यवलभवितः क्षी जोळुलेन्दी रसः ॥

—स्वर्थभूत्यागम

को ध्याधर्मनी मूलभावना। शृण-वैरोऽय प्रधान तथा निष्ठृति-
मूलक ही। ये भावना भजनोभै येक स्थो जुदा जुदा स्वरूपे छे ऐस्के
ऐसी उत्तराई क्षमनो निर्वैद-वाणी ऐसी पशु लागये। "खरदुः ण, सर्व क्षमिक,
अर्द्ध क्षमिक, अर्द्धमिथा।" नी भावना। व्यक्त उरता क्षमनो पशु याप्ते ह्यै
३.

"पाप तादु परकाश नाडेजा। धरम तारो चंभाता।"—ऐसल तोरव
—ये पठी निर्वैदनी श्रव्य। ऐसी भेसलनी प्रधानात्मा व्यक्त उरती
क्षमनवाणी यापश्च। छेद ने बाई भनाए छे।

याम शृण-वैरोऽय, भजित, प्रार्थनामै पदो ये भजनन। नामधी
शोप्ताणी धडाय तेबी रथनाथो छे। उरक्तानै अथन व्यक्त उरता यापश्चा
मध्यकालीन बाल्यानो ने उत्तराई गरबीयो पशु भजितन। शितनयी
संसार छे। ये हृषिकेश उत्तराई जूदा क्षमाभजनो भजनसाहित्यमै ऐक
संविस्तर अध्ययन भनी रहे उत्तराई येतायै छे। येमै गोपीवैद, भरथरी,
योरणाथ, भठ्ठेदनाथ, न। अबनपुर्स्तगो पशु भजनक्षयान। निष्पत्तप बन्धा
छे।

"उमेषु तो नगरीनै २१४८, ऐस्थाई, धारनगरीमै २१४७,
तेडाबो जोशी ने जोवराबो टीपश्च, जोवराबो आलुडान। जोश छ,
अर्हृहरीहु या क्षमाभजन जुगो ते गोपीवैदहु या क्षमाभजन जुगो:

"भूत्यो रे भूत्यो २१४। उत रे गोपीवैद, निष्ठु परहेय न जाना छ।"
त्रिशात से परहुयो २१४। नवये कुनारी ने तेना निचासा तमने लागये छ。
ने रे जोगीडे तारी^{मुँहु} मुडी ह्यै ने खोय-जोगीड। भरी जान्तो छ।"
यामै अस्त्रासात्मा प्रथा तीव्र वैरोऽयनी भावना अने संसारनी
आसारतादु भान उराये छै^{२८} ३८.

३८. "वैरोऽयनी रथतया रथाया पहेला भरथरी-पीणिलानो ये भक्त-
लोगदृग् १२: बाहु लाल मालवान। ये२२ चिकै २ निरभानो नित्य
अस्तित्व येनो भधुर झुञ्ज१२: प्रमद। अने बल्लभै येक ११ लिय। स१५८—
प्राप्तिगतान।

"મુને હારે રે કેતો જા રાજા ભરયરી ।

તું છુલાં માનોને મા"રાજ, તું છુલાં માનો દીનાનાથ, મુને,

દીપને જોલો લાગ્યો પબનનો, નરને જોલો લાગ્યો નાર" રે:
સતને જોલો લાગ્યો શબ્દનો, મૂરને જોલો લાગ્યો દેન રે."

- ભરથરીના ભજનમણી

આ પિગલાની બાંજવસરી મુનુ-વિનતીમણી પણ રાજા નિષ્ઠા

કૃ. ત્યારે બળી રાજમાતા ને બહેનની સ્થિતિ કેવી છે?

"માતાજી ઊભાં પગને ફેંગડે, કેળી જાંબે પોડાની વાય રે,

પીગલાવતી જોગા પાયરે મે"દુ કેરોને મા"રાજ રે મુને."

ઘડીક વિલયો બાપણા રે"રમાં જોગા બાલુ કંચારાઃ ત્યારે-

"નારા રે જોગને રાણી ઢીંગ પણી,

ચંદ મારો હાલ્યો રે કેદાર...,"મુને."

કહેનાર રાજા પ્રથમ હૃદિષ્ટે નિષ્ઠુર આપણને લાગે છે: પણ

ત્યાગ - વૈરાગ્યની સાયદ સ્થિતિનું દર્શન પણ આ જન્મ કરાવે છે. અને
કલ્પન બેદના, વિલાપ ને જીવનનો નિર્દેશ કેવો સંજ્ઞ જો છે ।

-કામકલા ને રતિલોલ્લુપ પતિ સાથેનો તૂંપો પ્રણય-ઉથારેદ, ને જો -
પ્રશુદ્ધ-પદ્ધતિ મે લોગ-તરુબરનો બેબફાના પ્રકાર જોણાં નારાઃ એ પણી
ત્યાગ-વૈરાગ્યની સ્તરની જીવની-કાષાયક્ષયાનું મે રાજર્ભિનું પરિધાનઃ કામની-
માનિનીરે "મેયા" અહી લેની પાસેથી એક "બટકુ"અનદૂકડાં"ની વાયનાઃ
વારસે પરછેતરં ને ચોળકે કુલારી નારીની મે ત્યાગ - સમયની.

આ કદમ્બરી બેદના, પછાડે ગુરુ ગોરણની વિલંબ યવાયી ચાર્મણની પડતી
બક્કવાણીના ચીપિયા-ચોટાઃ મે ચંડુ ત્યાગું કોડકચા ચોરઠ-ગુજરાત
તો શુ પણ સારતના પુસ્તેપુસ્તની પુજાને વૈરાગી રાગના ઘાલા પાઈ
જાય છે; ને કારૂણ્યાનું મેરુદુંગ શુંગ તો ત્યારે આવે છે કે ન્યારે ને -

લિંગાંકો વિપ્રલભ્યા, દુદનમય પ્રોલાપમાં એના નાથને જેણી હારે લઈ
જવાની વિનવલીઓ ને આરગ્યો જુલારે છે, ત્યાંની રાજીની ને વિરાગી
જવાનો મે બદ્વબલતો વિલાપ અનેક વિલાસી આત્માયેને પડી વે પડી
તો વૈરાગ્યના સમયાનન તરફ હોરી જાય છે. મોટા સંધ્યાતાના સાણ્ણ
આત્માને પણ જોગણી નાખે જેહુ મે જન્મ છે. "સુધાર્યુ"કૃત

-"રામસાગર"માં અદ્ય અને વારાધ્યમણી"
પૃઃ ૧૬.

"હાટમાં રૂબે હાટવાણીયા, યોરે રૂબે યારણુભાઈ રે,

રાણીયું રૂબે રે રખમોલમાં, એટિયું રૂબે રે દરબાર - મુને.

ગેરુમાં રંગ્યા રે છાચલ ધોતિયે, પેરો લગબો જેણ રે:

ધૂળીપાણીની જેવા કરુ રે જેવા વિધાતાના લેણ રે - મુને."

"સોગપરાચણું વિદગ્ધાનીના પિંજરામણી છૂટવાનો જેવો જ વેરાંગ્ય
ભરથરીના ઇપ્પણી રાજા ગોપીયદના નામ ઉપર છે:

"ઝાણું કોણ માળાયાનો રાજા,

ઘેલુડી શુજરાતનો રાજા: ગોપીયદ જોગી બન્યા છ ।"

.... ભરથરીની નેમ બા ગોપીયદ પણ પટરાણી પિગલા પાણે
લિક્ષા યાગવા જાય છે. ને ભરથરી પિગલા જેવી કડણ કો ન જો યાય
છે. પણ બહી બા પછી તો યાર જુણના જન્મયાદિયારાની સ્કું ગોપીયદને
જાગે છે. જેટાંટા જુણના પણસાધનારાં ને જીવનચંદ્રબારાં, ઇતાં "રાણી।
તમે નાટમ-બકાઈ ન બેંદારી રાણી" કેનો ઉંડો ઓરતો વ્યક્ત કરે છે.

"દિનડી સંસારો રાણીયુરબ જનમના"

.... રાણુભાના અહારાધેરા તાર જ્યારે જાગીને બા જનમ
ઉપાડે છે ત્યારે તો શહેર-ગામણાં કહીક લોકના કાય કામને ઠેકાણે
રહી જાય ને કેદી વ પોતાને ગોપીયદ-પિગલાના કયારાનાં કુલ -
કલ્પને જાનણાનાં કે અણુડાં સંસારની નાપદા-સહી પર નાખતે જાય."

— "રાણુભાર" પૃઃ ૩૧

જાનનાં જાનસૂચિની બાબી નાટમચિતનથી, જાન-બેર ચિયથી ને
હું ખુમયી જસાર સંસારલીલાના નિર્દેશી ચખર છે. માટે જ જાન કથ
રીતે પ્રકટયું હોય એકો એક કલ્પના "મહરદ દને" બાય કરે છે:

"જાનનાં શરીયાત બાબી એક જર્યકર નિરાશાથી યાય છે. બા
હુનિયાના ચર્ચ જોગોની ક્ષણસુગુરતા દીવા જેવી દેણાં જાને છે. કોઈ
નવિનાશી વર્તના બાધાર વિના માણસું મન ચણકાં ખાય છે ત્યારે

"**ननित्य, ननुप तोड़ उमाय प्राप्य लग्नस्व याम्**" उक्तों को
वारनारो अवाज संसाराय है, नित्य विश्वता क्षत्रिय ते शुद्धरना । -
जिनारो भक्ति भावुकनी भी भडाय है, जीवा उनार प्रवोधनो पदवाँ
भूकी ऐक भाव ऐने ज प्राप्त उरवा यही ते वीक्ष ऐने पहे है
परमावाही ऐनी भेदविद्य नावीस्वरपमां विश्वरु तात्पर्य२५ है।

स्वरूपो शब्द

स्वरूपो शब्द ते वाधारकु शब्द नहीं, ते शब्द परु भक्तना।
अवनभैयी वेतन ऐवीने जन्मो है, वेद्ये भजन शब्दवेद्यो वाकुनी वरज
शारे है, प्रत्येक भावने इवीने जन्मेको शब्द ते भजननी वास्तवानुभूतिरु
निर्देशक है, ननुभूतिनी वाज्वी तो भजना। प्रत्येक शब्दमें कृत्वा नेम
होरे है, भावनी वर्णानुहर विश्ववित तो शब्द ज तरे है, ते रीते
भजनमां शब्दनुं स्पान विमारना नेतु है, अद्विरोनी विश्वकु जमावन
तो भजनमां वज्ञवाही नेतुं शब्दप जन्मावे है, युवयुमनी ननुभूति भने
सावश्वपतिनो विरतन वारसो तो भजनमां वपरावेदो शब्द धरावे है
वेद्ये ने प्रतिप्रतिनी भजन शूष्टिमां वोमनी परिभाषाना शब्दपत्तियो
रे प्रतीको के कल्पो ऐक नहुं ज परिभाषु रजु तरे है, परिष्ठामे,
भारतनी भजनपरिभाषा वज्ञन वज्ञन भारतनी जाहे ऐक ज हीय तेवी
क्रेबो वाज्यै तरे है, शब्दनी विश्वा, वक्षाने व्यजनायायितनी यदम
सिद्धि तो भजनमां है, शब्दसिद्धिरु चाहु द्यान नेम प्रत्येक उत्तम -
कवितामां ध्वरे तरे है, तेम उत्तम भजनमां परु याय है, भजनने उत्तम
उत्त्वेशब्दप तरीके विधर उरनार जो कोई तत्त्व होय तो ते -
"प्रहान्तस्वरोदर" वक्षरप्रधमदप शब्द है, वेद्ये ज उत्तेवायु है ने के
शब्दप्रधमणि निष्क्रातः परप्रधमा विवरति ।
ऐक कविते भजनवाही वर्णये उहुं है:

"ભજનની બાધીને પોતાનું પોતીનું સ્વરૂપ છે, લોકલદ્યનું ને વિરલ વ્યાંતિતલદ્યનું કાલ્યસ્વરૂપ છે: બેટે એની ભાનીની પણ કડીંધ ઈતિહાસ છે. ભાનીની/ભોગેકાને યે પોતાની કોટિઓ છે, લક્ષણો છે, શૈલી છે.

ફિલબૂડી છે, ટોળ છે, ટોળનો લય છે, શરીર છે ને સમયના તાર છે. જેને માયદે જાણે બાતમનો બેકમેળ - તાર ને ગાયકના કઠનો સ્વરતાર છે. એ ભાનીમાં પ્રકૃતિ ને પુરુષના બેકમેળ, જીવનની બેકરસતા અને બેકમયતા છે.

-સુધીનું "રામસાગર" પૃષ્ઠ: ૧૦

ભજનબાધી બાય બાધ્યાત્મિક અનુભૂતિશૈલીના નિર્ભળ મનોદર -
પ્રતિબંધનેદી છે.

ભજનબાધી પાછળ ચતિયા હોત જનોનું ખત તનતાર્થ શબ્દરૂપે ઝળણે છે. ખરો રોતે તો "શબ્દ" ને અનુભૂતિનું જ પ્રતીક છે બેટે એ "શબ્દ" ભક્તલદ્યનો હોય કે કનિહદ્યનો ખાંડોદર હોય પણ "શબ્દ"ની ઉપાસનાયાર તો કનિ ને ભક્ત-ભજનકાર જનો બેક જ સર્જકોટિમાં જાણન જમાવનાર છે. આધી જ ભક્તને પુરુષ ભક્ત ગણુંબો કે પુરુષ કનિ ગણુંબો યેવા - પ્રસલેદયસ્થાને છે. જેદ જો હોય તો તે તેવળ અવસ્થાખેદનો છે. બેક ચાંદુક અને સર્જક ઉભય છે; જ્યારે બીજો તેવળ સર્જક છે. યાતિરતમ શેતનાના ઊરોડાખુમારથી પુકટણી શબ્દાનાંદિ ને લય ચાંદે છે: જેમાં અનુભૂતિ સાહજિક સ્વરૂપે જરૂત હોય છે.

ભજનનું સ્વરૂપ જીવ શિવનું સંબંધ નેટલું ચૂક્યા, વિવિધ અને ભાવ છે. નાયુ અને તેજના ચાગર નેમ જાણના અને ભજનના યે ચાગર છે. જીવ ને સૌનો ચકરી છે. ભજનસાગર એ બીર, કરુણ ને શુગાર, યાન્ત ખ્યાતાંકને અદ્ભુત, આદિ રખોના ઉત્ત્વાદયી ભરેલો છે. જીવ જેનો "માધુનિશ્ચર મરણુંબો" છે. પણ તજ ને વાયુના ચાગરનો યે ચ્યાપાટ નેમ અનકાશનો પારાવાર છે તેમ ભજનસાગરનો ચકુલતી વિરાસ નિરાંકાર પરમાત્મ-તત્ત્વ છે.

—भवत्यात्मनो धन्वो श्व भजनवायरम् तरतो पाय उ. वह तेनी शुरता
तो पैदा विराट्ते ग्रन्थो रहे उ वा शुरता भजनार्थ इवारा ते
रामरसनो शुश्रव उराने उ.^{३०} ३०.

वहीना भजनम् पुक्ततर्म् श्व-सिवन। अद्वेतेतु भवत्व प्राप्त पाय उ
तो समविष्ट भाटे भजन वाय समूहमत वान पव उ. वावा समूहमान
भाटे भजनानो भद्विमा भावो पवनी भजनवाहीमर्म वह न स्पष्टपदे
व्यक्त पवो उ. वेमां चामुदाचिक विवनरे भाटे भजनु वे भाटेनो
पारिभाविक वाह उ. जामो, जमेवो, जमेवो उ वत्यवर्माः

“वत्य ने ज्ञान उपर्यामारे वर्णवे, औ तमे रे” जो “रेनो इडा धरमे
ह्यामे”

“इन ने पुन्यनर्म इडा इडा पामो, इडा वेदीने रवे अहो रे ६०....
पुर्वनी समविष्ट तमे परहरो, उरोने वेलो इडा चाहु दहो रे ६०....

नर ने नारी वो वरो.” लोगोगाई

जरे वा वत्यवर्मामर्म तो: “नाता ते निरसे प्या, कुडिया उनारे वेदी ६२।

आ रीते वत्यवर्मामर्म चामुहिक भजनान भाटे भजेवा चामान्ने रे
असामान्य भजतज्जनो पावन पाय उ. वही वापवने भजनानो चामुदाचिक
वान भद्विमा उट्टो उपा उतो तेनी भाव वाने उ.

भजत तपा ववधूतु “वत्य ज्ञानवानु स्वप्न” भजन उ. वे स्वप्न
“क्षीकु वद्वसुत रस यमत्कृतियी” भजित उ. “काव्य पाये उ क्षीकु
वद्वसुत रसयमत्कृति” वे सुदरमन। विधानमर्म “काव्य” रे वहे भजन
वाह मुक्ती दहने वो वद्वसुत रसयमत्कृतिनो चाहाट्कार करनारा
वामा-कोयहु, भत्तुहरी-जोपीयह-पिन्धा, नेवव-तोरव, बीषभजाई,
वजासती — नेवर भजनिको झूतार्थ पाय उ. वेमनु श्वन वेक रसमय
भजन उ भी प्रतीति पवे.

३०. वरमावो; देवल्ल परमार “रामरसायर” प्रसावन। पृ: ३२.

ભાગનું પ્રાચીન કેદું લક્ષ્ણ-કારી ઝાંખો હોય હે એ લક્ષ્ણાદ્ય ધરાનાંદ્ર કલિના નીચેના લક્ષ્ણાદ્યાર્થ જ્ઞાને.

" કોચિ માણે હે કાંઈ વદ્ધજીવ રચયમાણું હિ. એ અમલ્લું વિ વેદલી રેના વદ્ધજીવ - લલ્યાય હોય વેદલી જ કેના નભિલ્લું હિ ઇપમાં - વાણીયા, વાણીના વાણીયા, વૂઠ ને ચૂંઘાં દીરે મુક્ત કરતા મધુર મોદું લક્ષ્ણાન શાંદ્રાય પણ હોય. જાય કોચિને કલિનાંદ્રાય નાં એ એડો તો ત્યાર બેદું વાણીયાંદ્ર દ્વ્યોતિક જ્ઞાનાં યાય: કોઈ વલનતાનો જો રેને પુનઃ કરતા નિકટાય શાંદ્રાનો બોદ્ધાયમાં જો શાંદ્રાયમાં જ્ઞાનાં યાય: કોઈ એડો કલિનાંદ્ર દ્વ્યોતિકનો ઇપત્ત, જો ઇપત્ત ઇસાંદ્રી શાંદ્રાયત જો - કલિનાંદ્ર, એડો રૂપી યાય - જેણી કલિનાનો જ્ઞાનાંદ્ર પ્રાચીન હું ઝાંખી રહો હું માણી રહો હું..." —શુદ્ધરૂ

"રામચાંદ્ર" પ્રસાધના ૫: ૩૫.

લજનસંકોદું નાંદર વિનિયો:

લજનસંકોદું નાંદર વિનિ. કેટદું ચોંદ્રાયનીની હી, જે જેમનાં જાણો પરથી જાણો લક્ષ્ણ હે. એડો કાંત પ્રકાશનું ખં જેમની લજનસાંદ્રી જીવી રહી હે. જાણની જોખો લજનસંકોદાં જ્ઞાનદ્યાન વિના. અધૂરો હે. જેમના. જાણનો જાણો નિર્દેશ જ જાપણે ખો હે. ૫૭ રાંધ્રાલ લજનસાંદ્રીને જ જાપણે જો જેમનાં નાંદર જાણનો વાલાંનાં કલિનાંદ્ર ઉદ્દીપે તો લજનસંકોદું જાણદ્યાન કેટદું વિપુલ ને જણે હું રેનો જ્ઞાન વાલે, ધર્માદ્યાલીના. કલિનાંદ્રે જાધાનાંને બીજીં બીજીને નમરકણ જેદું લજન જેપણે જગતચ્છમણ ધર્યું હે. કલિના ઝૂં કાંત ઝર્યું ઝૂં જેણી વેદ્ય પણ તથા જાણનસંકોદે રાખી નથી, જ્વાયે રાંધ્રાલ કલિનાંદું રણે જેમને હાંદે નોંધાડું હે. જરણાં ને ઊંધે જાણનસાંદ્રાનીનો ચુંઘાય કેટલીક લજનસાંદ્રાનીય જાપોયાપ વાણોપણ જ્ઞાનો હે. તેવાં શાંદ્રાના કસણી જે વાંધાર વરીકે જાપણે લજનસંકોદાં મૂલ્યાંદીન કરીયું હો જૂદ્યાય પડીયું:

—कारण तब तेमन। अवननी चाहे चाहे वहो थे, ऐसे वापसी पर्यावरी उत्थोपको कठीनु तो तेमरे पक्ष तकन वापस नहीं होय, कारण वे कोई विद्यार्थीन। अवारको करता अपार्थीन। वात्मस्त विरागीनी वहु थे। ऐसे ज श्री शुद्धरम् कहे थे के "लीकीनी के गठनता थो, सपाईनी — पराकाळायो तथा अवनतत्त्वनी पक्ष वापस। प्राप्तीन किंजोमर.... थे रे आज्ञा। किं ते वाटिन्हारमर नयो।"^{३१} श्री वे प्राप्तीन लक्ष्मकिंनो माटे चाय चाहु थे।

अनन्दादित्य अज्ञाना भाव्यातु निरेन ३।

"सरपुर लाहे रे, शुद्धरानी तेम भट्टे :

कुमार कालाहु रे, आवय हुट्टे तेम वट्टे..." —धीरो

"मार वड्हो वरस्यो चाहे मतीमे" —नेत्रल तोरब

"उ "वपर त्यवाला चसर धर्दीया लाठ" —२। वत्तरम् लिंग

अनन्दिनी कल्पनायो पक्ष तेवी तेवी होय थे।

"राव अधारी वर्षो लुपे लुपे छे रे,

राहु तपे कठड पापार्फ होउ" —३। पद्मावत

"उ रे अलो.... अवनर्गतमां, तेक वालड एके रे होउ

उतो वालड इपे चवायो रे" —देवाचत पटित

"वाने वपर रे वरसे उ नीर रे" —वरभू कापारी

नावी कल्पनायो, अकारो कानवाहुमां लवतु देरायेला पडवा थे।

अव विवाहना पक्ष तेकेट्टर इपकोपी अनन्दिनी वाहु करी थे।

शेषिक ने वामुकिंभु अवननी अवातु चवोंमा लिखर पक्ष अनन्दर थे।

अ. श्री शुद्धरम्, अपार्थीन किंता ५०: २६५.

"કર શુભ્રાન જરીબે, અભૂષી કીચ પર કરતા હે
ઓચા હોકર બાંખ પુકારે, જો કયા ચાહેણ પેરા હે,
કોડી કે પાંચેં નેપૂર બાલે, જોબી ચાહેણ સુનતા હે" કર શુભ્રાન-કબીર.
શ્રેષ્ઠ ભજનોમાં જિલ્લા કાલ્યોની વાણી તેની સુખનતા,
અર્દ્ધા અને મસ્તી હોવે પડે હે.

"પાંચોજ ફેરે રામ રતન ધન પાંચો" - ભીરા

"અદ્દ અંધ અસા નામ્યે.... નિરસય ગાયા,

સલ નામકી શીર શેજમે શબ્દ સુનાયા

સલસાગર હે : જાંબીડ, તાર તમ તીરે વાયા,

ચદ્રાંગુણ શબ્દ પુકારા, કીયા મટીયા યાધીયારા" - વાલ ચાહેણ

"વાણી વાણી રે મારા ચતુરુની વાણી,

અવતા પરદી વારે મુખ પેર વાણી

ખીલો દૂને ને સેંદ વલોછે

સસરો પારથીયે ને બહું હીંઘોળે" - બોરણ

મનસા માલધી હો છ રે, બોરણ જાયતે નર ચેલીએ - બોરણાય

"જગતી કેરો મારા રે, કૂલો કેરો પાંખડી રે,

સુધે તેને સ્વાદ રે હો - એઠીરામ

"મારા ઉરિજન પીંચો સમરસ વાણી રે હો... હો... હ"

- ક્ષેરબનાય પરી"

અજન તો જામ અસમની વાત કરનારી હે:

" મેં તો જોયુ તષ્ઠત પર જાણી જાલરી જણાય વાણી. - - -

અસમભાજમાર ગોલોડ માંદી, ધનર રે ચૂતો નિરધાર,

તુલુ લોઉની સેવા કરે, ગાય કબીર રણકાર" - જાલરી

"ખાલો અને પાંચો રે જુરુંને અતિ પ્રેરે કરી હો છા

પરિપ્રાણ લાસ્યા રે અદ્દબૈંદ ચક્કા ઇણી હો છ" ।"

બાબી અને પદ્મિતનોમાં ભજનનો રંગ પારથી ચકાય છે. એ રંગ કટાવિયા મારો કેવો ક્ષણામાં છીપટે કેવો નથી, પણ "અનત જુદે રંગ-નહી છીપટે રે, નાણી ગાય છે કેત મૂળાંચ" અનો છે. કેવો પાસ પૂર્ણ શ્રમનો છે. ભજન જાણે "સોલમ શાયદ" નો શુભારો કરવા માટેનો મણ છે:

"આ કાયામાં રતન અમૃતાં વચ્છતું કરેલ માહે બણ તોલે
સોલમ શાયદકા કર લે શુભારો, મેરામ ચદ્દગુરુ મો હે બોલે."

કારણ, એમાં સાક્ષાત્ મેરામ, અનત ચાંગરડાપ .. ચદ્દગુરુ
બાણીયા છે. કેવો જૂનો ધરમ ભજનમાં છે. "જૂના ધરમ લ્યો જાણી,
મારા ચંતો રે, જૂના ધરમ લ્યો જાણી રે."

"જુરુ જણપત" જૂના ધરમ-મલાજામાં જ મનવ કલ્યાણ પેણે છે.
ભજનમાં જુરુ માછિમાં અપાર છે; એનું બણીન ફરી ફરીને આવે છે :
જુરુ નિયો ભજનમાં પર્ણું લખાયું છે. મેટદે એમ જ કોઈને લાગે કે ભજન મેટદે
ગુરુજાનની આરાધનાણી.

"ચદ્દગુરુ મણીને રોષ ન સુધયો, કિમજા મળી નવ વાણી રે
કાંતો જુરુણ શાન કિનાના, કર પાયો કે પ્રાણી પારા ચંતો."
શુભજન મેટદે "નાહલેકલ્યાનેરની તત્ત્વાંગ્ના"।

"કેવો આતમ રાજા હાલ્યો રે, તોણી દીધી કાયા-રાણી;
એવાં છેરો છેરો પદ્ધિયાં રે, નથી લીધર બન રે પાણી.
નાનાં હતો તથે કેગાં રમતાં, કેવી બાળપણની પ્રીત;
જ્ઞાની જોમયારું મેલ્યારું કેકલારું, કેવી તમારા પરની રીત.
કેવો માચામાં લપટ્યો રે, તોડા જણે જૂડી મૂનો હો છો?"
—ધીરો.

આ ભજનમાં વાચી ચાંબળીને તો એમ જ લાગે અનનિ ઉપર
અત્માવતરણ ને પણી માચાલપણ, નિધન પણી પણભૂત દેહની સ્વિયત્તિ,
એનું અગનરાણી સાથે કલ્યાન એમ કાયાપૂત્રાનીનું માચા ચાયે વળનથ -

-કબીને હેઠાં ભજનિક વેરાંય તરફ બણે છે.

યારો ભજનો બાબી યાપણું એમ જ યથ જાય કે ભજનમાં દેહટિચિરાનું જાતિ જ્ઞાતર એમાં ક્ષાયાચો જ્ઞાયાચો જેણું છે. એટલે કોઈને "જાતમ-જાદીઠા" પરમ તેજેતત્ત્વને નિરાચ કરવાનો ને અબનમહેલે" ને ભજન એમ પણ લાગેયો. અનુભૂત દેહટિની હાનકણિકાનોની તથાણ કરતા હોય એવી ભજનપ્રાણિકો જ્ઞાયા, રચિદાચ, સાણી, ભીમ, રોળીદાચ, હરભાટી, રતનદાચ, મેધધારી, સરવણ કાપડી જેવા ભજન-ઉપાસકો-સંજકોની - ભજનવાણીમાં લોકસાયરને તીરે તીરે ભાગવતી રાતે અગમગતી હોય છે. યાત્મેક્યની તદ્દૂપતા ભજનબાબમાં સધાય છે. પરિણામે ભજનોમાં લોકવાણી-કુ પ્રત્યક્ષમધૂર મને છતાં અનુપમ સૌંદર્યથી મંજિત જેણું એક નાનું જ વાક્યાંદ્રિક રૂપ જોવા મળે છે.

યા રીતે યાપણા દેશની ચાહિત્યપરિપરામાં ભજનસ્વરૂપ મહત્ત્વના સ્થાનનું બાધિકારી છે. મધ્યકાલમાં યાપણી વિનિધ ભાવાનોમાં ને ચાહિત્ય પ્રસર્ણ તે બધાની પાઠા એક જ જાતની પ્રેરણા કામ કરી રહી હતી-એમ કહીયે તો ખોટું નથી. યા હૃદ્દિયે ભજિતબાબતું વિપુલ ચાહિત્ય જેડાનું છે. પરિણામે દેશની સંસ્કૃતિ યાત્મધારણા માટે-પોતાની જાતને દ્વારી રાખવા માટે મથળી હતી. રેમા એને તત્ત્વના ટોડા અનુષોદનનો કાઠિક કઠણ માર્ય લેબાનું જાગ્યે પોશાય, ખડિતનો એણે આજ્ઞાય લીધો, એટલે યાપણા મધ્યકાલીન શુનરાતી ભજનોમાં ધાર્મિક તત્ત્વદર્શિનના - ચિદ્ધાતોની મૂલાબગાળી ચચરી નિકષ જેણું બહુ જોણું છે. એમાં મનતથાતિ કરતાં જ્ઞાયસાતિને યસર કરવાની માત્રપર સમૃદ્ધિ છે. યામ અનેક સંતો, ભજનિકો, કીર્તનકારો એ ભજિતધારણાને દેખ યાપી રહાં³² છે.

ભજનની વ્યાખ્યામાં ભજિતને ડેઝર્યાને જણીયે તો અમૃત મધ્યકાળમાં એક જ સંસ્કૃતિ-યાત્મા હિંદીમાં કણીર, સુર બે-32, સરખાણો: શ્રી ઉપાર્શ્વકર જોથી - 'સમસ્યાદન' પૃઃ ૫૫

—તુલબીદાસ: તો મરાઠીમાં હાનેસ્વર, નામદેવ અને તુકારામ —ફિયાજમાં
વિદ્યાપતિ, ચિઠ્ઠિદાસ ને શૈતન્ય: તો ગુજરાતીમાં નરસિંહ, મીરા ને —
અણો કેમ અનેક કણ ગાઠ રહેલો જોવા મળે છે. ૩૩.

માય "હિંદની મદ્દયકાલીન સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું એક અગત્યાસું પૂછો છે"
—ભજનનો.

ભજનની વ્યાખ્યાનો પણ એડોક પ્રચલ કરી શકાય
એમ છે. "ભજન એ અનતની અનુભૂતિનું વૈબિધ્યમય ઇણ છે. અને વૈબિધ્ય પણ
અટલું અન્તિ છે કે તે શાખારે તો નિયર્યાખ્યે બાણી રહે છે."^{૩૪} અને એટલે
જ બન્ય ભજનિક કહે છે. "એની એ કાલ્યકોટિમાં આરાધનાણી ને —
આગમબાણી, તત્ત્વજ્ઞાનની અગમનિગમ બાણી ને આત્મજ્ઞાનિકાની બાણી,
સુનપ્રશાની અભિજ્ઞતબાણી ને નૈસર જનશીરને ચબોડીને ચન્માર્ગ ચડાવનારી
ચાલ્યાબાણી, કાચાના પડનારાને પાયબાની ને પેણબાની અદળબાણી,
દેહ-દેહીને બોળખાની ઇપકબાણી ને વૈસલ-વિલાસ ત્યાગની દેરાંયબાણી,
કરિનામાના તુલરા ને ઠોરની બાણી, પીર પંચભરના પ્રેમદપની —
પરચાલબાણી ને પદોડીને વિરદ્ધાવનારી યિરનારી બાણી ને અલગનિરંજનને
આર્દ્ર સૂરનારે જ્યાઝનારી કરુલાલબાણી બગેર વિનિધબાણી^{૩૫} બાણી^{૩૬} છે. "૩૫
માય ભજન એ આગમબાણી, અભિજ્ઞતબાણી, ચાલ્યાબાણી, અદળબાણી, —
ઇપકબાણી, દેરાંયબાણી, પરચાલબાણી, નેબી અનેક વિધ બાણીસહિપમાં
વિલસનું કાલ્યકૃપ છે.

૩૩. ચરણાચો: શ્રી ઉમાર્થકર જોશી — 'સંમર્દ્દેન' પૃઃ ૮૭.

૩૪. રત્નિલાલ ઠાયા : ચયર્ચિષ્પે:

૩૫. 'રાયચાયર' પૃઃ ૧૧